

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З КАМПАНЕНТАМ ГЛАВА
(на магэрыяле рамана І. Шамякіна “Сэрца на далоні”)

Мазуркевіч Людміла Мікалаеўна

дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі ўстанова адукацыі
“Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна”;
кандыдат філалагічных навук, дацэнт
(г. Мазыр, Беларусь)

Моўныя адметнасці твораў класіка беларускай літаратуры І. Шамякіна ў многім падкрэсліваюць фразеалагічныя адзінкі, з дапамогай якіх дасягаецца вобразнасць выказвання, пераканальнасць сцверджання, індывідуалізацыя маўлення герояў, паколькі фразеалагізм – спецыфічны моўны сродак, які служыць для адлюстравання нацыянальнай культуры і нацыянальнай спецыфікі асобнага народа. У шэрагу іншых адметная роля надаецца выкарыстанню фразеалагізмаў з саматычным кампанентам у сваім складзе, бо “ўжыванне саматычных фразеалагізмаў у мове твораў пэўнага пісьменніка служыць адной з характарыстык яго творчасці, выяўляе адметнасць яго стылю як мастака слова, прэзентуе яго малюнак свету ці фразеалагічныя фрагменты малюнка свету” [1, с. 107–108].

Словы-саматызмы складаюць адзін з найбольш старажытных пластоў лексікі любой мовы. Яны валодаюць здольнасцю ўтвараць складаную сістэму пераносных значэнняў і вызначаюцца высокай прадуктыўнасцю ў галіне ўтварэння фразеалагізмаў. Дастатковай фразеаактыўнасцю характарызуецца і назоўнік-саматызм *галава*, які абазначае верхнюю частку цела чалавека, што складаецца з чарапной каробкі і твару [2, с. 140]. Гэтаму, найперш, спрыяюць экстралінгвістычныя фактары, паколькі галава – гэта не толькі структурная частка цела чалавека, але і “ў сучасным уяўленні галава выступае цэнтрам збору і перапрацоўкі інфармацыі” [1, с. 155]. Варта адзначыць, што колькасць фразеалагічных адзінак, што змяшчаюць у сваім складзе акрэслены саматызм, у мове рамана не вельмі аб’ёмная, тым большую мастацка-выяўленчую ролю яны адыгрываюць.

Некаторыя з выяўленых фразеалагізмаў аб'яднаны агульным семантычным значэннем 'разумовая дзейнасць чалавека': *прыйсці ў галаву* 'раптоўна, выпадкова з'яўляцца ў свядомасці', *круціцца ў галаве* 'пастаянна знаходзіцца ў свядомасці, у думках', *улезла ў галаву* 'неадчэпна і міжвольна ўзнікаць у свядомасці', *не лезе ў галаву* 'не засвойваецца, не запамінаецца, не ўспрымаецца': *У галаве круціліся* нейкія "касмiчныя думкі", *далёкія і ад газетных матэрыялаў і ад справы Савіча* [3, с. 205]; *Калі яму нешта ўлезла ў галаву, ён не даць спакою ні сабе, ні людзям* [3, с. 153]; *Шафёр зірнуў насцярожана: што сакратару прыйшло ў галаву?* [3, с. 197].

Іншыя фразеалагізмы ілюструюць разумовыя (інтэлектуальныя) здольнасці, псіхічныя працэсы і характарыстычныя адметнасці герояў: *пухне галава* 'хто-небудзь траціць здольнасць цвяроза разважаць ад мноства клопатаў, думак, шуму і пад.', *ламаць галаву* 'думаць, шукаць выйсця, рашэння', *пустая галава* 'незадагдлівы, прастакаваты чалавек', *кроў ударыла ў галаву* 'хто-небудзь моцна ўсхваляваўся, узрушыўся', *панурыць галаву* 'даходзіць да моцнага адчаю, адчуваць душэўнае хваляванне, маркоціцца'; *пасыпаць галаву попелам* 'глыбока смуткаваць, бедаваць з якой-небудзь прычыны', *ручацца галавой* 'браць на сябе поўную адказнасць за каго-небудзь, што-небудзь; быць гатовым паплаціцца жыццём', *з галавой* 'абдуманая, свядома рабіць што-небудзь', *дубовая (дурная) галава* 'тупы, неразумны чалавек; тупіца', *гарачая галава* 'нястрымны, неразважлівы чалавек, які захапляецца, дзейнічае паспешна', *свая галава на плячах* 'хто-небудзь дастаткова разумны, кемлівы', *галава баліць* 'хто-небудзь моцна турбуецца аб кім-небудзь, перажывае, непакоіцца': *Ён [Гукан] колькі хвілін усхвалявана хадзіў па прасторным кабiнеце, паціраючы лысiну, шчокі. Не ад радасці. Не, якая там, да д'ябла, можа быць радасць, калі пухне галава!* [3, с. 392]; *Трэба, штоб хаця з галавой!* [3, с. 243]; *Кiрыла напусціў на сябе выгляд вінаватага – не навітаўся з рэдактарам за руку, цяха сеў насупраць Тукалы, панурыў галаву...* [3, с. 134]; *Няхай у вас баліць галава на кім iншым!* [3, с. 72]; *Дырэктару скажы: няхай насыпле галаву попелам. Ад ганьбы, што наведвальнікі прыходзяць са сваімі гуркамі* [3, с. 109]; *Астуджу я тваю гарачую галаву* [3, с. 255]; *Уцячэ Савіч – труба будзе нам. Уцячэ яго без доказаў – таксама не лягчэй. Адным словам, ламаў галаву начальнік* [3, с. 364]; – *Я кажу яму: калі пра Гаецкую, то можна пісаць без праверкі. Усё правільна, ручаюся галавой* [3, с. 48]; *Кроў ударыла ў галаву так, што зазвінела ў вушах* [3, с. 109]; *Галава дубовая! Куды ты спяшаешся? Хто цябе гоніць у шью? Хопіць у цябе часу* [3, с. 332]; *"Вялікая і дурная галава. Ты можаш ляць мяне, але калі ты будзеш абражаць нямецкую нацыю, – вочы яго пры гэтым нядобра блiснулі, – ты пазнаеш яе сілу"* [3, с. 73].

Пераважная большасць разгледжаных адзінак, характарызуючы ўнутранае ці знешняе маўленне герояў твора, мае адмоўную канатацыю, што дапамагае перадаць аўтару найтанчэйшыя адценні значэння, а таксама спрыяе трапнасці ацэнкі. Акрамя таго, у асобных выпадках назіраецца паралельнае выкарыстанне ў межах аднаго сказа ці суседніх сказаў некалькіх фразеалагічных адзінак. Падобны прыём “нанізвання” фразем дазваляе пісьменніку памацніць эмацыянальнасць выказвання.

Пэўныя праявы разумовай дзейнасці чалавека пазначаюцца і ў тым выпадку, калі выкарыстоўваюцца фразеалагічныя адзінкі, што змяшчаюць кампанент-саматызм *мозг (мазгі)*. Героі рамана І. Шамякіна падвяргаюць асуджэнню парушэнні асобных нормаў чалавечага быцця, што падкрэсліваецца выкарыстаннем прастамоўнага паводле сваёй стылістычнай характарыстыкі фразеалагізма *прачысціць мазгі* ‘павучаючы каго-небудзь, уздзейнічаючы на каго-небудзь, схіляць да іншага, пабуджаць змяніць паводзіны, погляды’: *Сямён Парфёнавіч вылаяў у думках трэст ачысткі. Вось зараз ён прачысціць ім мазгі!* [3, с. 408].

Праз выкарыстанне фразеалагізмаў з саматычным кампанентам *галава* аўтар быццам “ажыўляе” мову рамана, тым самым пазбягае паўтараў, выказвае ацэнку, падкрэслівае пэўныя дэталі, за якімі паўстаюць характары з цэлай гамай уласных пачуццяў і перажыванняў. Героі твора праз ужыванне такіх фразеалагізмаў у сваім маўленні ацэньваюць асабістыя разумовыя здольнасці, а таксама магчымасці іншых персанажаў, таму ў асобных выпадках фраземы спрыяюць стварэнню іранічнага эфекту.

Разгледжаныя фразеалагізмы функцыянальна замацаваны, звычайна абумоўлены кантэкстам, ужываюцца ў нязменным, традыцыйным выглядзе, не ўскладняюцца словамі свабоднага ўжывання, маюць размоўны характар. Увядзенне іх у мову персанажаў і ў аўтарскае апавяданне – адметны стылістычны сродак для рэпрэзентацыі герояў твора, які надае мове рамана сакавітасць, спрыяе дакладнасці і трапнасці характарыстык.

Літаратура

1. Ляшчынская, В. А. Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2008. – 186 с.
2. Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1999. – 784 с.
3. Шамякін, І. Сэрца на далоні : Раман, Гандлярка і паэт : Аповесць : для ст. шк. узросту / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літаратура, 2002. – С. 5–444.
4. Лепепаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепепаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – Т. 1–2.